

НЕДОСЛІДЖЕНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ: РЕФОРМИ 20-х – 30-х РОКІВ У ДОЛІ БІБЛІОТЕКИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

20–30 роки минулого століття в історії українського бібліотекознавства з відомих причин залишаються "білою плямою". Вони були найдраматичнішими в історії книгозбірні Харківського університету.

1920 р. став початком сумно відомої реформи "совєтізації" вузівської системи освіти, знищення університетів як центрів "архаїчної", "середньовічної", "схоластичної" науки. Влітку 1920 р. перестав існувати Харківський університет. Медичний і юридичний факультети були перетворені на самостійні вузи. Історико-філологічний і фізико-математичний – заснували у 1923 р. Інститут народної освіти (ІНО) з факультетами соціального виховання (соцвих) і професійної освіти (профвих). Були відкриті робфак (1923 р.) і політосвітфакультет (1925 р.), який став прабатьком майбутнього бібліотечного вузу України.

Університетська бібліотека залишилася без своєї Alma mater. З метою збереження однієї з найбільших наукових бібліотек України Наркомос переводить її у своє підпорядкування, надалі – у відання Укрнауки.

Книгозбірня отримує нову назву – Центральна науково-учбова бібліотека (ЦНУБ), стає загальнодоступною, публічною [1]. Становище бібліотеки вкрай тяжке.

Відсутність фінансування (у 1921–22 р. було одержано лише 159 прим. книг), припинення книгообміну, тяжкі умови праці (нестача освітлення, опалення), неврожай і голод 20–21 рр., мізерна заробітна плата, що одержувалася несвоєчасно, – все це погіршувало становище колективу. Але

двадцять бібліотекарів працювали. Кількість читачів і книговидача в цей час збільшилася у 3 рази. Бібліотека обслуговує усіх, кому потрібна книга, студентів 13 вузів (половина яких – студенти ІНО), веде роботу з довідково-бібліографічного забезпечення урядових, державних, наукових установ першої столиці України.

У спадок від університету ІНО отримав не лише його науковий потенціал, але й матеріальну базу, в т.ч. 25 спеціальних кабінетів з фондом наукової літератури (понад 80 тис. прим.). Було створено мережу нових кабінетів, яким не вистачало фахівців, вони були розкидані по місту і перебували, за висловом ректора, "в жалюгідному стані".

Лабораторно-бригадний метод навчання, що вводився в вузах, скорочення лекційних занять, скасування екзаменів, дні "вільного розкладу", перехід на безперервний робочий тиждень – усі ці революційні новачки не враховували можливостей кабінетів і ЦНУБ. Доля колишньої університетської бібліотеки не давала спокою амбіційним керівникам нових вузів. Зазіхання не мали меж. У бібліотеки відбирають актовий зал (за підтримки Наркомосу). Інститут вимагає передати йому історико-художній відділ бібліотеки як кабінет майбутньої кафедри мистецтв. На щастя, Наркомос у цьому відмовив. Керівництво ІНО вимагає передання педагогічного відділу. Суперечка завершується переданням 46 тис. книжок унікальної педагогічної бібліотеки, створеної Товариством з поширення письменності в 1900 р. і поповнюваної фондами ЦНБ, Українському науково-дослідному інституту педагогіки в Києві.

У країні, після Декрету РНК РРФСР "Про централізацію бібліотечної справи" (1920 р.), розпочинається реформа бібліотечної справи. Укрнаука порушує питання про реорганізацію бібліотечної системи галузі в контексті

реформи освіти. Серед її ідеологів – В.Дубровський (Укрнаука) і М.Годкевич (директор УКП). У 1925 р. у газеті "Культура і побут" з'являється їх стаття "Про наукові бібліотеки" [7]. Автори стверджують, що, на відміну від політосвітніх, наукові бібліотеки перебувають на організаційному бездоріжжі. Вихід вони вбачають у злитті з іншими книгозбірнями універсального профілю.

На Першій конференції наукових бібліотек України (Київ, грудень 1925) про це проголосив В.Дубровський у доповіді "Організація мережі наукових бібліотек і найближчі завдання їхньої роботи" [6]. Тоді вперше на офіційному рівні прозвучала конкретна пропозиція про об'єднання ЦНУБ з бібліотекою ім.Короленка з ліквідацією університетської книгозбірні як самостійної установи. Дискусія наслідків не мала. Український науково-дослідний інститут книги (УНДІК) не підтримав жодної з сторін, вважаючи питання недостатньо вивченим. Довгі вісім років бібліотека перебувала під дамокловим мечем знищення. Навіть самі назви статей М.Годкевича говорять про безапеляційність реформаторів (3,4,5).

Першим на захист колишньої університетської книгозбірні виступив її директор, відомий за часів імператорського університету бібліотекознавець К.І.Рубинський. У 1928 р. він публікує 4 статті. В одній з них він писав, що в інтересах науки не варто ламати бібліотеку, яку вчені університету створювали протягом 117 років [10].

К.І.Рубинський, який ґрунтовно досліджував досвід роботи європейських бібліотек, вважав, що замість формального об'єднання книгозбірень необхідно, як це зроблено, наприклад, у Франкфурті, у Ротшильдівській бібліотеці, створювати каталоги фондів наукових бібліотек всього міста. Такий каталог підкаже вченому, де саме знаходиться потрібна йому книга. Це для нього головне. В

одній з статей від згадує про досвід обслуговування читачів у нашому місті. "Для того, щоб поширити діяльність бібліотек, не об'єднують дві чи три бібліотеки в єдину, а навпаки, щоб найбільше обслуговувати читачів, відокремлюють філії в різних частинах міста, або цілі відділи в окреме приміщення. Так робила раніше теперішня Короленківська бібліотека; в ній були філії... З'єднання бібліотек було би кроком назад, а не кроком "вперед у розвитку бібліотечної справи на Україні" [10]. На запитання, яким є заголовок чергової статті М.Годкевича "Якої бібліотеки потребує столиця?", Рубинський в одній зі статей відповідає: "Така бібліотека існує, не треба тільки її нівечити" [8]. До дискусії приєднується ректор ХІНО М.Гаврилів. У статті "Дайте і нам слово сказати", обурений рішучістю К.І.Рубинського, непослідовністю Укрнауки він пише, що боротьба книгозбірні за існування "нагадує боротьбу старого організму при нападах серцевої астми, як, між тим, у нових інститутах ростуть молоді бібліотеки, як безтрадиційні комсомольці.... Не може бути налагоджена робота ІНО, коли бібцентр у нього ампутовано" [2]. Зовсім у дусі часу! ЦНУБ, на його думку, як безперспективну, слід передати законним спадкоємцям, тобто новим вузам.

Під час досліджень архівів Наркомосу та перегляду періодики того часу, на жаль, не було знайдено жодної публікації провідних вчених колишнього університету на захист бібліотеки.

Не сказав свого слова і Д.І.Багалій, який любив університетську книгозбірню і багато зробив для неї під час свого ректорства. Мовчали і його колеги, які посідали керівні посади в Укрнауці. Не висловили свої думки і керівники та фахівці бібліотеки ім.Короленка.

Сьогодні ми не маємо права нікого засуджувати. Революційно-агресивний час, час всеохоплюючої руйнації не лише вузів, але й людських душ, змушував людей мовчати.

Створений при Наркомосі Держнаукметодком (1927 р.) був сповнений рішучості довести справу реорганізації мережі бібліотек до кінця, але пасивне ставлення бібліотек не дало можливості зібрати всі необхідні матеріали. Справжнім апофеозом кампанії з об'єднання харківських бібліотек стало рішення спеціальної ради при секторі науки НКП (1931 р.), яке ухвалило замість двох книгозбірень (ЦНУБ і ГНБК) створити єдину бібліотеку імені товариша Сталіна. Вона повинна стати, за твердженням реформаторів, однією з найкращих у СРСР.

Край дискусії був покладений Наркомом освіти М.О.Скрипником. У своєму виступі на засіданні Наркомосу в 1932 р. він сказав: "Не думаю, що вийде добре, коли об'єднати бібліотеки. Тут треба виходити з їх цілеспрямованості. Наукова бібліотека має бути знаряддям наукової роботи, вона мусить скласти книжкову базу для науково-дослідної роботи різних галузей... Завдання бібліотеки ім.Короленка інше, а саме: обслуговування широкого культурно-пролетарського активу... Цілеспрямованість інші, а значить і об'єднувати не треба. Нам треба цей об'єднувачий ентузіазм дещо прикоротити. Кілька разів це питання підноситься, кілька разів доходило воно до колегії і кожного разу відмовляли. Треба і зараз також відмовити". [13]. (Підкреслено Н.Б.)

Реформа вищої школи в Україні не дала бажаних наслідків. Після тринадцяти років небуття університети знову отримали право на існування. Постановою РНК УРСР від 10 березня 1933 р. "Про організацію на Україні державних університетів" Харківський університет був відновлений. 21 червня 1933 р. постановою "Про мережу і

контингент університетів УРСР університету було передано його колишню бібліотеку з поверненням їй назви "Центральна наукова бібліотека".

Відтворена сторінка історії бібліотеки перенесла нас в епоху грандіозних потрясінь, відновила тринадцять драматичних років її біографії. Те покоління бібліотекарів мало тяжку долю: страх знищення книгозбірні, нескінченні вилучення літератури з політичних міркувань, санкціоноване "розбазарювання" літератури по бібліотеках створюваних нових вузів, музеїв, науково-дослідних інститутів, чистка соціального складу бібліотек, жертвою якої став К.І.Рубинський та інші працівники бібліотеки, мізерне фінансування, голод, холод. Але книгозбірня вижила, зберегла свою цілісність. Перед мужністю цього покоління ми схиляємо голови.

Література

1 О центральной научно-учебной библиотеке: Постановление СНК УССР 27 февр. 1922 г. //Собр. узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 9. – 27 февр. – С.152-154.

2 Гаврилів М. Дайте і нам слово сказати (До об'єднання ХЦНБ, ДБК) /М.Гаврилів //Комуніст. – Х., 1928. – 11 жовт.

3 Годкевич М. Покласти край безвідповідальності і безгосподарності: (Дискусія з питань об'єднання бібліотек) /М.Годкевич //Культура і побут. – Х., 1928. – (Дод. до газ. "Вісті ВУЦВК", № 48).

4 Годкевич М. Поширити керівництво, завершити систему /М.Годкевич //Нова книга. – 1925. – № 9-10. – С.12-14.

5 Годкевич М. Якої бібліотеки потребує столиці /М.Годкевич //Комуніст. – 1928. – 9 верес.

6 Дубровський В. Організація мережі наукових бібліотек та найближчі завдання в їх роботі /В.Дубровський //Бібліотеч. збірник. – 1926. – № 1. – С.10-16.

7 Дубровський В. Про наукові бібліотеки /В.Дубровський, М.Годкевич //Культура і побут. – Х., 1925. – (Дод. до газ. "Вісті ВУЦВК"; № 30).

8 Рубинський К.І. Проти з'єднання бібліотек /К.І.Рубинський //Культура і побут. – Х., 1928. – (Дод. до газ. "Вісті ВУЦВК", № 45).

9 Рубинський К.І. Чи варто об'єднувати: 3 приводу статі т.Годкевича "Якої бібліотеки потребує столиця?" /К.І.Рубинський //Культура і побут. – Х., 1928. – (Дод. до газ. "Вісті ВУЦВК", № 38).

10 Рубинський К.І. Чи потрібна в столиці Центральна наукова бібліотека /К.І.Рубинський //Комуніст. – Х., 1928. – 26 серп.

11 Реорганізація бібліотечної справи в столиці: [Спец. нарада при секторі науки] //Рад. книгар. – 1931. – № 24. – С.31.

12 Скрипник М.О. Кілька слів про бібліотечну справу: Промова на засіданні Колегії НКО 3.05.1932 р. по питанню "Про стан і перспективи роботи наукових бібліотек" /М.О.Скрипник //За соц. будівництво. – 1932. – №2. – С.5-9.